

УДК 821.162.1.09

Світлана БАЙДАЦЬКА

кандидат філологічних наук, асистент,
кафедра полоністики Інституту філології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЮЗЕФА ІГНАЦІЯ КРАШЕВСЬКОГО

У статті розглянуто літературно-критичну діяльність Юзефа Ігнація Крашевського, зокрема впливи та рецепції публіцистичного нарису «Україноманія», проаналізовано етапи та проблематику дискусії з Міхалом Грабовським, особливості жанрової природи роману, зокрема історичного, та рецепцію творчості автора «Прадавньої легенди» в польській критиці XIX ст.

Багатогранна творчість Ю. І. Крашевського вражає своїм розмахом і викликає захоплення. Невтомна енергійна літературна діяльність польського «титана праці» визначила його авторський стиль. Протягом усього життя він не полишав пера, писав безперервно: в робочому кабінеті і під час відпочинку, в мандрівці, не припиняючи копіткої роботи навіть під час хвороби, працював у кожну вільну хвилину, за покликом серця і на замовлення видавців. У XIX столітті в Польщі важко було зустріти освічену людину, яка б не була знайома з різножанровою творчістю Ю. І. Крашевського. Жодна галузь інтелектуального життя Польщі не пройшла повз його пильну увагу, тож геній видатного польського письменника яскраво проявився і в царині літературної критики. Однак ця сфера літературної діяльності Ю. І. Крашевського досі залишається на маргінесах наукових досліджень. Окремі аспекти літературної критики одного з найпопулярніших письменників XIX століття знайшли висвітлення у поодиноких працях Ростислава Радишевського, Володимира Єршова, Станіслава Буркота, Мечислава Інгльота, Пьотра Хмельовського. Метою ж нашого дослідження є здійснення огляду основних напрямків літературно-критичної думки відомого польського класика.

Результати літературно-критичних рефлексій польського письменника знайшли втілення у виданні окремих праць – «Studja literackie» (Wilno, 1842), «Nowe studja literackie» (Wilno, 1843), «Gawędy o literaturze i sztuce» (Lwów, 1866), «Wędrówki literackie» (Warszawa, 1881). Окрім того, найдіяльніший польський літератор XIX століття є автором значної кількості статей, розвідок і рецензій в різноманітних періодичних виданнях (Вільно, Петербург, Львів, Варшава, Київ), які ще чекають на дослідження науковців. Згодом він друкував свої наукові спостереження на шпальтах власного видання «Athenaum»

(1841 – 1851). Теми, до яких звертався польський письменник, тішать свої розмаїттям. На сторінках журналу оприлюднювалися цікаві і малознані відомості з літератури, історії, філософії, географії, фольклору, мистецтва, критики. Вагоме місце посідала тут і українська культура. На шпальтах видання друкувалися твори українських письменників, зокрема, Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, а також рецензії на літературні новинки.

У 1839 році на сторінках тижневика «Tygodnik Petersburski» у світ виходить гучна стаття «Україноманія», де Ю. І. Крашевський у різкій формі виголошує критичне ставлення до надмірного захоплення українською тематикою в польській літературі XIX століття, у першу чергу, маючи на увазі письменників «української школи»¹. У центрі критичних зауваг польського інтелектуала стала популяризація міфологізованого образу української дійсності, що надавало читачеві спотворену і неправдиву картину світу, від чого критик застерігав передусім авторів історичних романів.

У центрі літературознавчих зацікавлень Ю. І. Крашевського передусім був романний жанр, який він іменував «пролетарієм літератури» та «чорним хлібом» літератора. Зокрема, Станіслав Буркот називає польського письменника першим польським теоретиком цього жанру. Основоположними рисами улюбленого жанру Ю. І. Крашевського, на його глибоке переконання, є орієнтованість на масового читача, панорамність зображення життєвих реалій, відображення найактуальніших проблем сьогодення й історичну достовірність.

Жанр роману дозволяв письменникові глибоко і докладно зобразити події сьогодення і давнини, з докладністю ученого, яким Ю. І. Крашевський безумовно був, віддзеркалити сьогодення і сягнути давнини. Письменницька діяльність виходила з прагнення докладно документувати дійсність. Ю. І. Крашевський формулює власні ідеологічні підвалини крізь призму яких формує оцінку того чи іншого художнього твору. Йдеться передусім про вдумливий патріотизм, моралізаторський характер і дидактизм творчого методу видатного літератора.

Історичний роман викликав особливий літературознавчий інтерес польського письменника. Власне значна частина творчої спадщини письменника належить до цього жанру. Варто пригадати хоча б цикл історичних романів Ю. І. Крашевського присвячений історії Польщі від найдавніших часів до XVIII століття, який налічує двадцять дев'ять романів у семидесяти шести томах, де презентовано перебіг, причини і наслідки внутрішньої та зовнішньої політики Польщі протягом віків. Свій амбітний творчий задум Ю. І. Крашевський реалізував протягом десяти років. Вражаючих результатів романіст досяг у першу чергу завдяки ґрунтовним знанням з історії Польщі, невтомній праці та непересічному таланту прозаїка. Згідно з непохитним твердженням Ю. І. Крашевського основне завдання історичного роману полягає у максимально правдивому відображенні дійсності. Автор намагався якнайдетальніше зобразити не лише життя влади, королів і аристократії, але достовірно живописати побут селян і міщан. Окрім історичних реалій, письменник достеменно відтворив культуру і звичаї зображених епох. Твори Ю. І. Крашевського сповнені детальних описів як величних костюлів, заможних магнатських дворів, так і звичайних селянських хат, вбрання простолюдинів, що детально відтворюють «правду життя».

¹ Радишевський Р. Юзеф Ігнацій Крашевський: діалог з Україною. – К., 2012. – 160 с. – С. 50–51.

У цьому контексті варто згадати відому дискусію між М. Грабовським² і Ю. І. Крашевським³. Зокрема, М. Грабовський закидав опоненту неморальність, зниження ролі костюлу і держави, деструктивний вплив на суспільство, пропонуючи ідеологічний підхід до інтерпретації історичної романістики. Різнилися їхні погляди і на природу історичного роману. Зокрема, М. Грабовський належав до прихильників концепції Вальтера Скотта, де частка художнього вимислу є вирішальною. Натомість Ю. І. Крашевський наполягав на ретельному дотриманні історичної вірогідності.

У аналітичній розвідці «Слово про правду в історичному романі» Ю. І. Крашевський зазначає, що «в історичному романі виступає правда двояка: художня і історична. Та друга ніколи не проявиться сповна, бо художні умови значно відрізняються від історичних, а роман – це передусім витвір мистецтва. Тут історична правда є завжди другорядною, певною мірою зняряддям і засобом, проте, не метою»⁴.

Письменник ретельно підбирав історичний матеріал, досліджуючи першоджерела, наукові розвідки. Серед них середньовічні хроніки Галла Аноніма, Вінцентія Кадлубка, Яна Длугоша, Янка з Чарнкова, Ф. Каллімаха, наукові праці Адама Нарушевича, Іоахима Лелевеля. Більше ста історичних романів Ю. І. Крашевського є зразком достовірного і всебічного зображення дійсності з об'єктивною суспільною і культурною картиною. Безумовно, як і більшість творчого доробку письменника, історична романістика несла просвітницьку мету і дидактичні настанови. Водночас у творах на історичну тематику Ю. І. Крашевського відсутня міфологізація історичного досвіду Польщі. Історичні епохи, події, факти і постаті майстерно об'єднані в художню цілість з фрагментів, що становлять результат наполегливого наукового пошуку, глибокої теоретичної бази та художнього таланту. За переконанням Ю. І. Крашевського глибоке історичне пізнання певного історичного проміжку, звичаїв і традицій є необхідною умовою для будь-якого письменника-романіста. Ю. І. Крашевський закликає не переінакшувати історичну правду, не ідеалізувати історичні постаті, що призводить до сфальшованого образу минувшини і має негативні наслідки для формування національної ідентичності.

Так, досвідчений автор в іронічній формі у розвідці «Рецепт історичного роману» пропонує письменникам-початківцям схему написання історичного роману. «Задовольняючи палке бажання загалу подаємо рецепт, подібно до того як молодим господиням, що вдаються до випікання великодніх пасок і мазурків, радять в рецептурних книгах. Варто лише якнайточніше дотримуватися зазначеної кількості і якості запропонованих інгредієнтів, не відхиляючись від нашої схеми, аби не втратити блискучого ефекту. Матеріали для приготування історичного роману не надто коштовні. Сторінка, часом й половина, хроніки чи спогадів. Додати трохи звичаїв, не завадить трішки уяви.

² Grabowski M. Listy literackie / Pod red. A. Bar. – Kraków : Nakładem Polskiej Akademji umieętnosci, 1934. – 301 s. Grabowski M. Literatura i krytyka. Pisma / M. Grabowski. – Cz. 1. – Wilno : Nakładem T. Glücksberga, 1837. – 145 s. Grabowski M. Literatura i krytyka. Pisma / M. Grabowski. – Cz. 2. – Wilno : Nakładem T. Glücksberga, 1837. – 136 s. Grabowski M. Literatura i krytyka. Pisma / M. Grabowski. – Cz. 3. – Wilno : Nakładem T. Glücksberga, 1838. – 366 s.

³ Kraszewski J. I. Gawędy o literaturze i sztuce. – Lwów, 1866. – 339 s. Kraszewski J. I. O powieściopisarzach i powieści. Zbiór wypowiedzi teoretycznych i krytycznych/ Pod red. S. Burkot. – Warszawa, 1962. – 303 s. Kraszewski J. I. Powieść bez tytułu. – T. 1. – Kraków, 1974. – 274 s. Kraszewski J. I. Studja literackie literackie. – Wilno, 1842. – 285 s. Kraszewski J. I. Wędrówki literackie. – Warszawa : Drukarnia S. Blumowicza, 1881. – 573 s.

⁴ Kraszewski J. I. O powieściopisarzach... Op. cit., S. 79.

Терпіння знадобиться неабияке письменникові, навіть більше ніж потім читачеві. Адже історичний роман радше повинен бути довгим і нудним. Беремо будь-яку історичну особу (хоча М. Грабовський був би проти, та що його слухати – він навіть говорить, що історичний роман може бути цікавим; уявіть собі яке він має хибне уявлення про нього). Додаєте ще кілька усім відомих історичних осіб і кілька вигаданих персонажів як то старий слуга і ключниця, ксьондз, молодий гульвіса, циганка і т.д.»⁵. Таким чином, автор критикує бездумних послідовників творчості Вальтера Скотта.

Під критику зачинателя польського історичного роману підпадають і автори, які в основу своїх історичних творів кладуть відомі історичні події і постаті, що потребують особливої зображальної ретельності. Ю. І. Крашевський зазначав, що існують епохи події яких не можуть бути правдиво зображені, адже не зберіглося достатньо документальних свідчень тих часів. У цьому разі не можна говорити про історичний роман, а лише про його імітацію, фікцію. Адже відсутність фактів не лише про значні історичні події, а й культурні і соціальні умови життя та звичаї всіх верств суспільства, наприклад, у XII чи XIII столітті призводить до історичної недостовірності.

Метою Ю. І. Крашевського було передусім писати для широкої читацької аудиторії, формуючи тим самим її естетичний і літературний смак, що стало визначальним у формуванні творчого методу польського письменника. Легкий невимушений стиль, уміння доступно і переконливо тлумачити серйозні речі і доносити їх до широкого загалу, поважний науковий фактаж і безумовно художній талант є маркерами стилю Ю. І. Крашевського. Це відзначав Міхал Грабовський, який незважаючи на регулярні дискусії та полеміки на сторінках престижних видань та в багаторічній особистій переписці високо цінував творчість найчитабельнішого польського класика XIX століття. «Почуття щирої поваги і прихильності сповнюють моє серце, настільки, що кожен Ваш літературний успіх тішить мене, у чому не вбачаю нічого дивного, адже вважаю Вас найздібнішим представником нашої літератури!»⁶.

В основі ідеологічних непорозумінь різні світоглядні концепції в оцінці літературних явищ, протиставлення протилежних літературознавчих теорій – традиціоналістичного підходу М. Грабовського і культурно-естетичного вільнолюбства і тяжіння до новаторства Ю. І. Крашевського. Незважаючи на це, полемічний діалог двох світочів польської літературно-критичної думки XIX століття був сповнений взаємоповаги, високого інтелектуального рівня і наукової глибини.

Критики творчості Ю. І. Крашевського часто висловлювали думки щодо відсутності оригінальності й небажання автора редагувати свої численні літературні, публіцистичні і критичні тексти, часто написані поспіхом (Е. Дембовський, К. Лібельт). Проте такі судження не знаходили підтримки серед польського читацького загалу, художні твори Ю. І. Крашевського були надзвичайно популярними у Польщі і за її межами, як і періодика, де він виступав або редактором, або постійним дописувачем. («Athenaeum», «Tygodnik Petersburski», «Biblioteka Warszawska», «Gwiazda»). Ю. І. Крашевський мав широке коло вірних читачів різної соціальної і вікової приналежності. У Польщі, мабуть, немає жодної дитини, яка б не виросла на його казках «Цвіт папороті» (1874), «Божі дари» (1882), «Дід і баба» (1887), автором музики до якої став Станіслав Монюшко. Кожен школяр читав «Прадавню легенду» (1876) та знайомий з циклом історичних романів.

⁵ Ibidem, S. 84.

⁶ Kraszewski J. I. Powieść bez tytułu... Op. cit., – S. 100.

Такий інтенсивний діалог між автором і реципієнтами його творчості мав позитивний характер для обох сторін. Саме читачі, за глибоким переконанням Ю. І. Крашевського, мають найбільше права надавати оцінку художньому творові, адже є адресатами творчих пошуків володарів пера. Про це йдеться в «Романі без назви» Ю. І. Крашевського, який написано в Житомирі в 1853 році. У творі автор торкається проблеми літературної критики. Образ Станіслава Шарського наділяє автобіографічними рисами – молодий поет безкомпромісний в питаннях творчої свободи і морального вибору⁷. Герой страждає від неможливості утримувати себе з улюбленої справи, відчайдушно змагається з проблемами з видавництвами і в першу чергу з оцінкою творів молодого літератора анонімними рецензентами та безжальними критиками: «Критичні статті пишуть здебільшого твої конкуренти, люди пера, жовчні, злобні, що бажають відзначитися як не думкою, так злісним коментарем <...>. Той, хто не може співати, кричить, аби його тільки почули <...>. Найкращі мої критичні рецензії створені завдяки прагненню зачепити і показати себе...»⁸.

В образі головного героя пізнаємо автора роману, у випадку якого схвалення і любов читачів до його творчості переважило несприйняття скептично налаштованої частини представників літературної критики. У «Романі без назви» автор закликає дослухатися до об'єктивної, поміркованої і глибокої критики, зазначаючи, що вирішальне значення для популярності твору має все ж думка суспільства, читацький смак. Така взаємна симпатія і порозуміння між Ю. І. Крашевським і читачем призвели до літературного і публіцистичного успіху. За любов публіки Ю. І. Крашевський віддячував тонким відчуттям потреб читача і охоче на них реагував. Так, у час політичного занепаду і національного сум'яття з'являється цикл історичних повістей, у часи, коли польське суспільство переживає бурхливі суспільні зміни у світ виходить «Божевільна» (1882) Ю. І. Крашевського. Подібних прикладів у біографії письменника достатньо – це стосується і рецензій на твори іноземних авторів, і публіцистики, і мандрівної літератури. Таким чином, у суспільній ієрархії Ю. І. Крашевський високо поцінював роль письменника і поета, зазначаючи, що «вони є духовними лідерами і моральними наставниками свого часу»⁹. Він наголошував на необхідності митців слова реалізовувати не лише розважальну функцію літератури, а й провадити просвітницьку діяльність.

Критичні рецензії Ю. І. Крашевського містять філософський, соціологічний і культурологічний аспекти, при цьому доступно знайомлять польського читача з іноземними літературними новинками. У своїх критичних працях Ю. І. Крашевський чутливо реагував на потреби суспільства, водночас прагнути корегувати напрямок суспільної думки, долучатися до формування художнього смаку, до чого заохочував своїх колег. За цим критерієм оцінював у критичних публікаціях творчість сучасників.

Літературній діяльності польського класика властивий еkleктичний стиль, що об'єднував в собі різноманітні, часом цілком протилежні характеристики. Так у творчості Ю. І. Крашевського знаходять належне місце романтичні і реалістичні тенденції, переплітаються різноманітні світоглядні теоріїнастрої, оцінки¹⁰, наявна контамінація різних жанрів (можемо у цьому контексті

⁷ Єршов В. Польська література Волині доби романтизму: генологія мемуаристичності. Монографія. – Житомир : Полісся, 2008. – 624 с. – С. 277.

⁸ Kraszewski J. I. Powieść bez tytułu... Op. cit., S. 211.

⁹ Kraszewski J. I. O powieściopisarzach... Op. cit., S. 66.

¹⁰ Jeszow W. «Tu cudnie, tu dziko, tu smutno, ale tak pięknie»... Żytomierz w kontekście czarnego romantyzmu Józefa Ignacego Kraszewskiego // Kraszewski i nowożytność. Studia.

згадати хоча б його мандрівну літературу¹¹ де в межах одного жанру об'єднувалися різні жанрові різновиди – мемуари, спогади, щоденник, епістолярій, нарис¹²).

Отже, навіть такий побіжний огляд доводить що у багатогранній творчості польського класика є сфери напрочуд цікаві і корисні не лише для польського літературознавства. І хоча інтерес українських науковців до художньої спадщини письменника є значним, а кількість українських перекладів його багатогранної творчості постійно зростає, літературно-критична діяльність залишається поза пильною увагою учених, хоча україніка представлена в ній досить потужно. Діяльність Ю. І. Крашевського в царині літературної критики залишається недостатній мірі висвітленою літературознавчою проблемою і чекає сучасного наукового підходу.

***Swietłana Bajdacka. Działalność literacko-krytyczna
Józefa Ignacego Kraszewskiego.***

Artykuł omawia działalność literacko-krytyczną Józefa Ignacego Kraszewskiego, w szczególności wpływy i recepcje publicystycznego szkicu „Ukrainomania”, mieści analizę etapów i problematyki dyskusji z Michałem Grabowskim, właściwości gatunkowej przyrody powieści, w szczególności historycznej, a także recepcję twórczości autora powieści «Stara baśń» w polskiej krytyce XIX wieku.

Svitlana Baidatska. Literary-critical Activity of Jozef Ignacy Kraszewski.

The article describes literary-critical activity of Jozef Ignacy Kraszewski, especially the influence and reception of publicistic essay «Ukrainomania», the stages and problematic of discussion with Mikhal Grabowski are analyzed, the specific features of genre of the novel, especially historical, and the reception of oeuvre of the author of «Ancient Legend» in Polish critics of XIX century are researched.

Przełomy pogranicza. Studia literackie XIV / Idea i układ tomu J. Ławski. – Białystok : Prymat, 2014–2015. – 862 s. – S. 403–416.

¹¹ Kamionka-Straszkowa J. «Grand tour» Józefa Ignacego Kraszewskiego. Tematyka i poetyka «Kartek z podróży» 1858 – 1864 // Kraszewski – pisarz współczesny / Pod red. E. Ihnatowicz. – Warszawa : Dom wydawniczy «Elipsa», 1996. – 236 s. – S. 27–38.

¹² Ершов В. Польська мемуаристична література Правобережної України доби романтизму: Монографія. – Житомир : Полісся, 2010. – 454 с. – С. 89–96.